

DİNLER TARİHİ ARAŞTIRMALARI-VIII

BÜTÜN YÖNLERİYLE
YAHUDİLİK

(ULUSLARARASI SEMPOZYUM)

18-19 ŞUBAT 2012

Ankara-2012

YAHUDİLİKTE TANRIÇALAR VE KUTSALIN FEMİNER BOYUTLARI

Yrd. Doç. Dr. Nermin ÖZTÜRK*

Sözlerime tebliğ başlığımı oluşturan iki kelimeyi açarak girmek istiyorum; bunlardan ilki Yahudiliktir. Yahudi ansiklopedisine göre, İsrailoğullarının tarihi ile ayrılmaz bağlarından ötürü, Yahudiliğin Hıristiyanlık veya Budizm gibi açık ve kesin bir tarifini yapmak zordur. Fakat o en genel ve en kısa anlamıyla Tanah'ta da ifade edildiği gibi Yahudilerin dinidir ve Musa tarafından getirilen tek tanrı inancı üzerine kuruludur.¹ İkinci kelime olan tanrıçaya gelince; hepinizin bildiği gibi o dişi tanrı demektir ve politeist dinlerle ilgili bir kavramdır. Tarihsel süreçte cinsel kimliği ile alakalı olarak o eş, kız, kız kardeş veya anne rollerinde görülür ve genellikle güzellik, üretkenlik, doğum, aşk gibi kavramlarla ilişkilendirilir.²

Monoteist olarak bilinen bir dinle politeist bir kavram olan tanrıçayı yan yana getiren sebebe gelince; her şeyden önce monoteist sözcüğünün Tanah'ta kullanılmadığını belirtmemiz gerekir. Fakat monoteizmin izleri Musa'ya verilen on emrin içinde açıktır. Tanrı burada İsrailoğullarını Mısır'dan çıkarmanın kendisi olduğunu ve sadece ona ibadet edilmesi gerektiğini söyler, adını da Yahve olarak belirtir. Burada İsrailoğulları ile Yahve arasındaki ilişkiden dolayı Yahudi monoteizmi daha çok evrensel değil kabile monoteizmi şeklinde algılanmış, Yahve de milli bir tanrıya dönüştürülmüştür. Konu ile ilgilenen bazı uzmanlara göre Yahve burada diğer insanların taptıkları tanrı veya tanrıçalarla ilgilenmez, O'nun muhatabı İsrailoğullarıdır; yapılmamasını istediği şey

* Konya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Dinler Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

1 "Judaism", *Jewish Encyclopedia*, <<http://www.jewishencyclopedia.com/articles/9028-judaism>> erişim: 15-11-2011.

2 Şinasi Gündüz, *Din ve İnanç Sözlüğü*, Ankara: Vadi Yayınları 1998, s. 359.

oyma putlardır; göklerde, yerde ve yeraltında olanların tasvirleridir. O, bunlara secde edilmemesini ve tapınılmamasını emreder ve çok kıskanç bir tanrı olduğunu açıklar, ama açık ve net bir şekilde ne başka tanrı veya tanrıçaları, ne de diğer insanların onlara tapınma hakkını inkâr eden bir söylem yoktur.

Aslında Yahudilik uzmanlarının veya dikkatli kutsal kitap okuyucularının çoğu İbranilerin geçmişte Yahve'den başka diğer bazı tanrı ve tanrıçalara tapınmalarını bilir. Çünkü bunlarla olan münasebet Tanah'ın değişik bölümlerinde anlatılır, tanrı ve tanrıçaların isimleri verilir. Fakat kimse bunu ya konuşmak istemez ya cesaret edemez veya göz ardı eder. Günümüzde tek tanrıçılığın güçlü temsilcilerinden biri olarak kabul edilen Yahudilik'te tanrıçalar fikrinden bahsetmek ve Tanah'ın sayfaları arasında unutulmaya çalışılan bu gerçekle yüzleşmek büyük ölçüde feminist hareketlerin etkisiyle oluşmuş ve birilerini cesaretlendirmiştir.

Hepinizin bildiği gibi dünya 18. yy. sonlarına doğru bazı Avrupa ülkeleriyle Amerika Birleşik Devletleri, Avustralya ve Yeni Zelanda gibi ülkelerde filizlenen bir kadın hareketine sahne olmuştur. Feminizm olarak ünlenen bu hareketin amacı başlangıçta kadınların erkeklerle aynı sosyal, ekonomik ve politik haklara sahip olması, eğitim alabilmesi ve ev dışında da çalışma hayatına katılmasıyla alakalıdır. İlerleyen yıllar kadınlara başka haklar da getirir; oy kullanma, seçme ve seçilme, mülkiyet vb. Bunları cinsellik, üreme, pornografi gibi konular izler. Bunlarla yetinmeyen ve asırlardır ikincil konumda bulunmalarının baş müsebbibi olarak gördükleri dinlerinin eril söylemlerinden rahatsız olan kadınlar bu konuya da el atarlar. Onlara göre Yahudi ve Hıristiyan monoteizmi eril bir monoteizmdir, çünkü hem Yahudilikte hem de Hıristiyanlıktaki sözel tanrı imajları erildir. Mesela, Kitabı Mukaddes'in İngilizce tercümelerinde hiçbir zaman tanrı için femineni ifade eden "she" değil, masküleni ifade eden "he" kullanılır. Bu çabaların sonunda "Tanrıça Hareketi" denen oluşum ortaya çıkar. Tanrıça Hareketi tanrıyı dışlamaz, ama onun yanına tanrıçayı koyar.

Feminizm her ne kadar kadınların başlattıkları bir hareket olsa da bu hareketin içinde erkekler de vardır ve Tanrıça Hareketi çerçevesinde 1967 yılında İbrani tanrısının yanında bir İbrani tanrıçasından bahsederek şimşekleri

üzerine çeken kişi Raphael Patai (1910–1996)³ olmuştur. Patai, yazdığı eserde Yahudiliğin ana tanrıça kültü ve tanrıça tapımları gibi bazı politeist unsurlar içerdiğini iddia etmiş; Yahudi tanrısının yanına Yahudi tanrıçasını oturtmuştur. O tarihlerde bu fikri kabul etmeye hazır çok az kişi vardır. Patai'den sonra başkaları da benzer çalışmalar yaparlar, konu ile ilgili yeni bulgulara da ulaşılır ve konunun uzmanları Yahudiliğin erken dönemlerindeki tanrıça tapımı için ampirik delillerin tarafsız gözle değerlendirilmesini uygun görürler. Yahudilikteki tanrıça tapımına ait deliller şöylece sıralanabilir.

Tanah'a Ait Deliller

Aşera

Tanah'ta İsrailoğullarının başka tanrılara taptıklarından sıklıkla söz edilir. Mesela onların Kenan diyarına geldikten sonra kendi tanrılarının yanı sıra buranın yerli tanrılarına da tapındıkları bilinen bir gerçektir. Bu yüzden İsrailoğulları peygamberler tarafından Yahova ile Filistin'in geleneksel tanrıları arasında seçim yapmaya zorlanmışlardır. Yehova'ya bağlılıklarını ifade eden İsrailoğullarına Yeşu onun çok kiskanç bir tanrı olduğunu, sözlerinde durmadıkları takdirde kendilerini yok edeceğini hatırlatmış ve aralarındaki yabancı tanrıları defetmelerini istemiştir (Yeşu, 24: 24).⁴

Tanah'taki ifadelere göre İsrailoğulları arasında Kenan ülkesi tanrılarının bazıları özellikle saygı görmekte ve rağbet edilmektedir.⁵ Kenan pantheonundaki tanrıların en meşhurları bilindiği üzere, Baal ve El; tanrıçaları ise Aşera (Athirat'ta denir⁶), Astarte ve Anat'tır. Bu isimlerden Aşera kelimesi bazen tekil (Asherah) , bazen çoğul olarak (Asheroth) Tanah'ta kırk yerde kullanılır.⁷ Kelimenin etimolojisiyle ilgili bir belirsizlik söz konusudur; *doğru*

3 Patai meşhur şair, yazar, editör ve Siyonist lider olan Josph Patai'nin ilk oğlu olarak Budapeşte'de doğmuştur; Yahudi tarihçisi, antropolog ve etnografıdır. (Geniş bilgi için bakınız: Victor D. Sanua (Edit.), *Fields of Offerings: Studies in Honor of Raphael Patai*. Cranbury,NJ: Fairleigh Dickinson University Press, 1983.)

4 Karen Armstrong, *Tanrının Tarihi*, Çev.: Oktay Özel, Hamide Koyukan, Kudret Emiroğlu, Ankara 1998, s. 43

5 Mesela bkz. *II. Krallar*, 23: 13; *I. Krallar*, 11: 33.

6 Brooke Lemmons Deal, *Divine Queenship and Psalm 45*, Ann Arbor, MI: ProQuest LLC 2009, s. 85.

7 *Çıkış*, 34: 13; *Tesniye*, 7:5, 12:3, 16:21; *Hâkimler*, 3:7, 6:25, 26, 28, 30; *I.Krallar*, 14:15, 23, 15:13, 16:33, 18:19; *II. Krallar*, 13:6, 17:10, 16, 18:4, 21:3, 7, 23:4, 6, 7, 14, 15; *II. Tarihler*, 14:2, 15:16, 17:6, 19:3, 24:18, 31:1, 33:3, 19, 34:3, 4, 7; *Yeşaya*, 17:8, 27:9; *Yeremya*, 17:2; *Mika*, 5:13.

yolda gitmek veya dosdoğru gitmek anlamındaki bir fiilden türetilmiş olabileceği düşünülmektedir.⁸ Farklı bir görüş de kelimenin *denizi arşınlayan/denizde yürüyen* ve *mabet* anlamlarına gelebileceği gibi *takip eden* veya *birinin ayak izini izleyen* anlamına da gelebileceği, dolayısıyla Aşera'nın eş olarak kocasının ardından gittiğinin anlaşılması gerektiği şeklindedir.⁹ Kelime *kutsal direk* veya *kazık* anlamı da taşımaktadır.¹⁰

Bu durumda konu ile ilgili olarak Tanah uzmanları arasında tartışılan konu şu olmuştur: Acaba Kutsal Kitap'ta geçen Aşera kelimesi direkt olarak tanrıçanın kendisi için mi, yoksa kültik objelere atıfta bulunmak için mi kullanılmıştır.¹¹ Yahudi Ansiklopedisine göre¹² kelimenin direkt olarak tanrıçanın kendisi için kullanıldığı yerler vardır.¹³ Bunun yanı sıra Tanah'taki ifadelerle göre kelimenin bir kült objesini ifade edebileceği yerler de vardır: bu açıdan bakıldığında o gerçek bir ağaç olabilir,¹⁴ şekil verilmiş veya verilmemiş tahta bir sırtık olabilir,¹⁵ yakmalık bir boğa sunusu için kullanılacak kadar büyük bir şey de olabilir.¹⁶ Ona Beytel, Samiriye, Yeruşalim gibi şehirlerin yanı sıra hem Baal altarıları hem de Yahve altarılarının yanlarında rastlanabilmektedir.¹⁷ Muhtemelen üstü örtülebilecek bir şey de olabilir, çünkü onun için kumaş dokuyan kadınlardan söz edilir.¹⁸ Buradan çıkan sonuç onun ekilip dikilebildiği, yerinden sökülebildiği, kesilip yakılabildiği, dolayısıyla ağaç ile birebir ilişkili olduğudur. Hatta o, Tanah'ta bol yapraklı olarak

8 William Deyer, *Did God Have a Wife?: Archaeology and Folk Religion in Ancient Israel*, Grand Rapids and Cambridge: Wm. B. Eerdmans Publishing, 2005, s. 101.

9 Tilde Binger, *Asherah: Goddesses in Ugarit, Israel and Old Testament*, Sheffield: Sheffield Academic Press 1997, s. 144.

10 Felicien Challaye, *Dinler Tarihi*, Çev.: Samih Tiryakioğlu, İstanbul: Varlık Yayınları 1994, s. 126.

11 Patricia Monaghan, *Encyclopedia of Goddesses and Heroines*, Vol.I, Santa Barbara: ABC-CLIO 2010, s.82; Daniel Kohen, "Asherah: Hidden Goddess of the Bible", *Goddesses in World Culture*, Vol. I, Edit. Patricia Monaghan, Santa Barbara: ABC-CLIO 2011, s. 43.

12 "Asherah", *Jewish Encyclopedia*, <<http://www.jewishencyclopedia.com/articles/1942-asherah>> erişim: 20-11-2011

13 Bkz. *Hâkimler*, 3: 7; *I. Krallar*, 18: 19; *II. Krallar*, 23: 4.

14 Bkz. *Tesniye*, 16: 21.

15 Bkz. *I. Krallar*, 15: 13.

16 Bkz. *Hâkimler*, 6: 25, 26.

17 Bkz. *II. Krallar*, 13: 6, *II. Krallar*, 23: 15; *II. Krallar*, 23: 6.

18 Bkz. *II. Krallar*, 23: 7.

ifade edilen ağaçlarla ilişkilendirilmiştir¹⁹ ki, bazıları bunların söğüt ve badem ağaçları olabileceğini iddia etmiştir.²⁰

Tanah'ta Aşera kültüne yapılan pek çok kınama vardır. Bunların çokluğu bu tapımın halk arasındaki yaygınlığının işaretleri olarak yorumlanabilir. Kutsal Kitaba göre bu olaya marjinal kesimde de rastlanmaktadır. Yahuda kralı Hizkiya'nın oğlu Manaşşe babasının yok ettiği puta tapılan yerleri yeniden inşa ettirmiş ve bir Aşera putu yaptırıp Kutsal Mabede yerleştirmiştir.²¹ Kraliçe Maaka üstelik de çirkin görünümlü bir Aşera putu yaptırmıştır.²² Benzer şekilde İsrail Kralı Ahav da Aşera putu yaptıranlar arasındadır.²³

Tanah'ta Aşeraya karşı yapılan mücadelelerden de söz edilir. Birkaç örnek de bununla ilgili olarak verelim: I. Krallar'da anlatılanlara göre peygamber Eliya/İlyas Baal'in dört yüz elli ve tanrıça Aşera'nın dört yüz peygamberi ile karşılaşır, Baal'in peygamberlerini yener, fakat Aşera'nın peygamberlerine ne olduğuna dair bir bilgi yoktur.²⁴ Bu konuda savaş yapanlardan biri de Kral Yoşiya'dır. Yoşiya Kutsal Mabedin içinde Baal, Aşera ve gök cisimlerine ait ne varsa çıkartıp, Kidron vadisinde yakmış ve küllerini Beytel'e götürmüştür.²⁵ Kral Asa'da annesinin yaptırdığı Aşera putunu Kidron vadisinde yakmıştır.²⁶

Aşoret

Aşoret adı üç yerde tekil (Asthereth), altı yerde çoğul (Astharoth) olmak üzere²⁷ Tanah'ta dokuz kez geçer.²⁸ Buradaki ifadelerden anlaşıldığına göre o Saydalılar'ın ilahıdır. Konunun uzmanları Eski Yunanda *Astarte*, Akadlılarda *İştar* adıyla bilinen bu tanrıça adının aslında *Astart* olması gerekirken, Kutsal Kitabın Masoretik metin çalışmaları sırasında kasıtlı olarak

19 Bkz. II. Krallar, 17: 10.

20 Kohen, "Asherah", s. 44.

21 Bkz. II. Krallar, 21: 3, 7.

22 Bkz. I. Krallar, 15: 13; II. Tarihler, 15: 16.

23 Bkz. II. Krallar, 21: 3; I. Krallar, 16: 33.

24 Bkz. I. Krallar, 18: 19.

25 Bkz. II. Krallar, 23: 4.

26 Bkz. II. Tarihler, 15: 16.

27 Manfred Lurker, *The Routledge Dictionary of Gods and Goddesses Devil and Demons*, (Translation: Routledge & Kegan Paul) London and New York: Routledge 2004, s. 22.

28 Bkz. Hâkimler, 2: 13, 10: 6; I. Samuel, 7:3, 4, 12: 10, 31: 10; I. Krallar, 11: 5, 33; II. Krallar, 23: 13.

değiştirildiğini ve İbranicedeki utanç (boseth) kelimesi ile ilişkilendirildiğini ileri sürmüşlerdir. Bu tanrıça Semitik insanların kutsal atası olarak bilinir.²⁹ Patai'ye göre Astarte kelimesinin anlamı üretkenlik tanrıçasına yakışacak şekilde *rahim* veya *rahimden çıkan şey* anlamına da gelmektedir. Tanah'ta Aştoret adı, tıpkı komşu kültürlerdeki Astarte ile Baal'in birlikteliğinde olduğu gibi, birkaç yerde tanrı Baal'le birlikte anılır; bundan dolayı bazıları onların eş olarak anlaşılabilirliğini ve bu durumun tanrıçanın üretkenlik/doğurganlık özelliğiyle doğru orantılı olduğunu söylemişlerdir.³⁰ Aştoret aynı zamanda bir savaş/zafer tanrıçasıdır.³¹

Tanah'taki ifadelerden İsrailoğulları arasındaki Aştoret tapımının tıpkı Aşera tapımı gibi sadece halk arasında değil, en üst düzey yönetici kesimde de olduğu anlaşılmaktadır. Mesela, Davud oğlu Süleyman Aştoret'i onurlandıranlardan birisidir;³² dahası onun adına bir tapınak bile yaptırmıştır.³³

Yahudi Kutsal Kitabının bir yerinde de Aştoret adı tanrıçadan farklı olarak bir yer adıyla ilintili olarak³⁴ karşımıza çıkmaktadır: Aştoret Karnaim. Karnaim iki boynuzlu demektir. Patai burasının iki boynuzlu tanrıçaya tapanların kenti olabileceğini ileri sürer. Bu görüşünü desteklemek için de İsrail'de bir mabette bulunan tanrıça figürüne dikkat çeker. Bu figürdeki tanrıça çıplaktır ve iki tarafında boynuz olan konik bir şapka giymektedir.³⁵ Bu imaj Suriye'de Astarte adıyla bilinen tanrıça imajıyla³⁶ bire bir örtüşmektedir.

Gök Kraliçesi

Tanrıça tapımıyla ilgili olarak Tanah'ta adı geçen diğer bir kavram "Gök Kraliçesi"dir. Yeremya'daki ifadelerden anlaşıldığına göre bir zamanlar Yahuda'da var olan Gök Kraliçesi tapımı, Yahudi diasporası sırasında da

29 Monaghan, *Encyclopedia of Goddesses*, s. 83.

30 Raphael Patai, *Hebrew Goddess*, Detroit: Wayne State University Press 1990, s. 57.

31 Michael Jordan, *Dictionary Gods and Goddesses*, New York: Infobase Publishing 2004, s. 34.

32 "Çünkü Süleyman bana sırt çevirip Saydahlılar'ın tanrıçası Aştoret'e, Moavlılar'ın ilahı Kemoş'a ve Ammonlular'ın ilahı Molek'e taptı. Kurallarına, ilkelerime uyup gözümde doğru olanı yapan babası Davut gibi yollarımı izlemedi." *I. Krallar*, 11: 33; Ayrıca bakınız: *I. Krallar*, 11: 4-5.

33 Bkz. *II. Krallar*, 23: 13.

34 Bkz. *Yaratılış*, 14: 5.

35 Patai, *Hebrew Goddess*, s. 57.

36 Jordan, *Dictionary Gods and Goddesses*, s. 34.

devam etmiştir.³⁷ Yine bu ifadelerden anlaşıldığına göre Yahuda şehirlerinde ve Kudüs sokaklarında gök kraliçesine pide sunmak için kadınlar hamur yoğurmakta, erkekler ateş yakmakta ve çocuklar odun toplamaktadırlar.³⁸ Aynı adetlerini diaspora sırasında da sürdürmek isteyen Yahudi kadınlar çektikleri acı ve ıstırabın sebebini Gök Kraliçesine buhur yakmamalarına, dökmelik sunular dökmemelerine bağlamaktadırlar. Onlar bu yüzden yokluk çektiklerini söylemekte ve bir taraftan kıtlık diğer taraftan kılıçla yok edileceklerine inanmaktadırlar.³⁹

Tanah Dışı Deliller

Muhtelif zamanlarda yapılan arkeolojik kazılardan elde edilen bulgular Yahudi tanrıçasının varlığı hakkındaki sorulara açıklık getirmiştir.

Tanah'ta geçen Aşera sözcüğünün ne ifade ettiği ile ilgili tartışmalar 1929 yılında Suriye'nin kuzeyindeki Ras Shamra'da bulunan Ugaritik yazmalar ile son bulmuştur.⁴⁰ Milattan önceki on dört ve on üçüncü yüzyıllara ait bu kil tabletler hem zaman hem mekân olarak kutsal Yahudi yazmaları ile oldukça yakındır. Yedi farklı dildeki bu metinlerden Ugaritçe olanlar İbrance ile olan yakınlıklarından ötürü kolaylıkla deşifre edilmiştir. Özellikle bu sebeplerden ötürü diğer verilere göre daha sağlıklı olmaları söz konusudur. Tabletlerde ritüeller, sunular, tanrı ve tanrıça adlarına yer verilmiş, kutsal varlıklar ve bunlarla ilgili mitler anlatılmıştır.⁴¹ Uzmanlar arasında o zamana kadar ağır basan görüş Tanah'ta geçen Aşera adının bir tanrıça adı olmadığı, kültik bir objeyi işaret ettiği yönündedir. Fakat yazmaların keşfi bu isimde bir tanrıçanın varlığını doğrulamıştır.⁴² Kenan mitleriyle ilgili bu yazmalarda El'in eşi olan tanrıçanın unvanları arasında "Denizin Leydisi" ve "Tanrıların

37 Bkz. *Yeremya*, 44: 17.

38 Bkz. *Yeremya*, 7: 17-18.

39 Bkz. *Yeremya*, 44: 17-18.

40 John Day, *Yahweh and the Gods and Goddesses of Canan*, New York and London: Continuum International Publishing Group 2002, s. 42.

41 Rosemary Radford Ruether, *Goddesses and the Divine Feminine: a Western Religious History*, Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press 2005, s. 57; Cohen, "Asherah", s. 40.

42 John Day, *Yahweh and the Gods and Goddesses of Canan*, s. 43.

Anası” da bulunmaktadır.⁴³ El bilindiği gibi İbrahim’in de tanrısıdır, Yahve adı daha sonra Musa ile birlikte ortaya çıkmıştır.⁴⁴ Tanrının, Musa’ya gelene kadar diğer peygamberler tarafından kullanılan başka bir ismi de El-Şaday’dır. Tevrat’ta tanrı İbrahim’e, İshak’a ve Yakub’a “El-Şaday” olarak görüldüğünü, fakat onlara kendisini Yahve olarak tanıtmadığını söylemiştir.⁴⁵ Dolayısıyla El ile Yahve’yi eşit görme penceresinden bakıldığında El’in eşi Yahve’nin de eşi olacaktır. Ugaritik yazıtlar, El’in eşi olarak Athirat isimli bir tanrıçaya işaret eder.⁴⁶ Athirat ile Aşera’nın farklı isimler altında aynı tanrıçaya işaret ettiğine dair uzmanlar arasında bir konsensüs oluşmuştur.⁴⁷ Konsensüsün ayrıntılarına çok yer tutacağı için burada girmek istemiyoruz ama isimleri farklı bu iki tanrıçanın ortak noktaları çok fazladır. Mesela bunlardan birisi, her ikisinin de stilize edilmiş bir ağaçla temsil edilmesidir.⁴⁸

Muhtemelen eskiden kervan yolu üzerindeki bir durak olan Sina’nın kuzeyindeki Kuntillet Ajrud’da 1977/78 yıllarında bulunan milattan önceki sekizyüzlü yıllara ait bir küp parçasının üzerindeki yazılar da bir zamanlar Yahve’nin eşi olarak Aşera’ya tapınıldığının delilleridir. Zira bu parçalar üzerinde şöyle yazmaktadır: “Seni Samariya’nın Yahvesi ve Aşerası adına kutsuyorum”, ve “Seni Teman’ın Yahvesi ve Aşerası adına kutluyorum”.⁴⁹

Yine Hebron yakınlarındaki Khirbet el-Qom’da William Dever tarafından 1968 yılında yapılan kazılarda⁵⁰ ölümlerin gömüldüğü bir mağarada bulunan, milattan önceki sekizinci yüzyıla ait üzeri yazılı bir sütun eski Yahudilerdeki tanrıça tapımı ile ilgili fikir vermektedir. Bu sütunun üzerinde Uriyahu adındaki birini “Yahve ve onun Aşerası” adına kutsayan ve onu düşmanlarından korumasının isteyen bir yazı bulunmaktadır. Dever buradaki

43 Dever, *Did God Have a Wife?*, s. 101; Armstrong, *Tanrının Tarihi*, s. 24; Jonathan M. Golden, *Ancient Canaan and Israel: New Perspectives*, Santa Barbara: ABC-CLIO 2004, s. 182.

44 John J. Collins, “Israel”, *Ancient Religions*, Edit. Sarah Iles Johnston, Cambridge and London: Harvard University Press, 2007, s. 181.

45 Bkz. Çıkış, 6: 2-3.

46 Day, *Yahweh and the Gods*, s. 42.

47 Deal, *Divine Queenship*, s. 85.

48 Day, *Yahweh and the Gods*, s. 47.

49 Beth Alpert Nakhai, *Archaeology and the Religions of Canaan and Israel*, Boston: American Schools of Oriental Research 2001, s.189; Golden, *Ancient Canaan and Israel*, s. 195, 252.

50 Dever, *Did God Have a Wife?*, s. 43, 131.

Aşera kelimesinin bir kült objesini değil, tanrıçanın kendisini ifade ettiğini belirtmektedir.⁵¹

Tanrıça tapımı ile ilgili başka bir delil yirminci yüzyıl başlarında Mısır'da bulunanlardır. Mısır'ın Elephantine bölgesi bilindiği gibi diaspora sırasında bir Yahudi yerleşim yeri olmuştur ve daha önce yukarıda da söz ettiğimiz gibi peygamber Yerehya Gök Kraliçesine tapan bu insanları uyarmış, engel olmaya çalışmıştır. Tanah'ta bu Gök Kraliçesi'nin adı yoktur; bu sadece bir unvandır. Bu unvanın arkasındaki ismi belirleme de Mısır'daki kayıtların etkisi büyük olmuştur.

Her şeyden önce bu bölgede bulunan papirüs kayıtlar ile Aramice yazılmış tablet ve dökümanlar Gök Kraliçesi kültürünün Mısır'a Yahuda'dan gelen göçmenler vasıtasıyla getirildiğini doğrular mahiyettedir⁵² ki bu zaten Tanah'taki ifadelerden de açıkça anlaşılmaktadır.⁵³ Elephantine papirüslerine göre buradaki Yahudilerin tanrısı bazen *Yahu* şeklinde de telaffuz edilen Yahve'dir ve onun adına yapılmış mabetleri vardır.⁵⁴ Milattan önceki dört yüz on yılında bu tapınağın Mısır tanrısı Khnum'un rahipleri tarafından yıkılması Yahve Mabedininin Kudüs'teki Yahudi otoritelerince de kabul edildiğine işaret eder.⁵⁵ Fakat papirüs kayıtlardan birinde Yahve'nin yanı sıra başka tanrı isimlerine de yer verilmiştir. Mesela Eshem-Bethel, Anath-Bethel gibi. Başka bir kayıta da Herem ve Anat-Yahu adına edilen bir yemin vardır. Bu konudaki yorumlar, Herem'in bir tanrıça değil tapınağa ait bir nesne olabileceği, Bethel'in ise önceleri ayrı bir tanrıyı ifade ederken Elephantine mabedinin üyeleri tarafından Yahve ile özdeşleştirildiği yönündedir. Anat-Bethel ve Anat-Yahu ifadeleriyle ilgili olarak, Bethel ve Yahu'nun birbirlerinin yerine kullanılabilen sözcükler olduğu göz önüne alınmış ve Anat'ın Yahu'nun

51 Dever, *Did God Have a Wife?*, s. 132; Ruether, *Goddesses and the Divine Feminine*, s. 74; Day, *Yahweh and the Gods*, s. 49.

52 Karel van der Toorn, "Goddesses in Early Israelite Religion", s. 1. <<http://people.uncw.edu/deagona/Goddesses/Israelite.pdf>> 02-06-2011

53 "Gök Kraliçesi'ne buhur yakacak, atalarımızın, krallarımızın, önderlerimizin ve kendimizin Yahuda kentlerinde, Yerusâlim sokaklarında yaptığımız gibi ona dökmelek sunular dökceğiz." *Yerehya*, 44: 17.

54 Lester L. Grabbe, *A History of Jews and Judaism in the Second Temple Period*, Vol.I, London and New York: Continuum International Publishing Group 2004, s. 241.

55 Van der Toorn, "Goddesses in Early Israelite Religion", s. 3.

veya Bethel'in eşi, dolayısıyla bir tanrıça olduğuna hükmedilmiş; Tanah'ta geçen Gök Kraliçesinin de Anat olduğuna dair görüş bildirilmiştir.⁵⁶ Çünkü Elephantinedeki Yahudiler Yahve için Göğün Efendisi/Sahibi hitabını kullanmışlardır. Ayrıca M.Ö. 1300-1200 yıllarında bugünkü İsrail'in Beth Shan bölgesinde II. Ramses tarafından tanrıça Anat için inşa ettirilen bir Mısır dikilitaşında ondan "Gök Kraliçesi" olarak söz edilmektedir.⁵⁷

Tanah'ta Anat adı geçmez. Fakat Ugaritik metinlerde ondan hem "Göğün Kraliçesi" hem de "Tanrıların Anası" olarak bahsedilir. "Tanrıların Anası" hatırlanacağı üzere El'in eşi yani Aşera için de kullanılan bir unvandır. Anat yani "Göğün Kraliçesi" aynı zamanda Asterot gibi bir üretkenlik/verimlilik tanrıçasıdır.⁵⁸

Hem Tanah'a hem de arkeolojik ve epigrafik verilere göre Yahudiliğin erken dönemlerinde İsrailoğulları arasında tanrıça tapımının olduğu aşikârdır. Anlaşıldığına göre bu tapım yalnız halk arasında değil, Süleyman mabedinde ve krallarla din adamları arasında da popülerdir. Yalnız tanrıça hiçbir zaman yalnız değildir, yanında hep eşi vardır: Yahve ve Aşerası, Yahve ve Anat gibi. Peki, tanrıça tanrıdan daha mı önemlidir veya daha mı güçlüdür? Buna dair bir şey söylenemez. Ama şu bir gerçektir ki o insanlara daha yakındır ve daha samimidir. Bunun sebebi Tanrı ile iletişim kurmak için gereken resmi prosedüre tanrıça tapımında ihtiyaç duyulmaması olabilir.⁵⁹

Deliller, Tanah'ta farklı isim ve unvanlarla anılan tanrıçanın aslında farklı görüntülerle ortaya çıkan tek bir tanrıçaya işaret ettiği yönünde yoğunluk kazanmaktadır. Tanrının farklı isimleri gibi (Yahve, El, Şaday) tanrıçanın da değişik isimleri vardır (Aşera, Aştoret, Anat). Mısır'daki tanrıça tapımının buraya Yahuda'dan getirilmiş olması, Yahuda'daki tanrıçanın adının Aşera olması, Aştoret kelimesinin Aşera ile ilgisi, Tanah'ta en çok zikredilen ismin Aşera olması gibi hususlar Yahve'nin eşinin Aşera olduğu yolunda ağırlık kazanır.

56 Grabbe, *A History of Jews*, Vol.I, s. 243

57 Van der Toorn, "Goddesses in Early Israelite Religion", s. 4, 5.

58 Jordan, *Dictionary Gods and Goddesses*, s. 19.

59 Van der Toorn, "Goddesses in Early Israelite Religion", s. 14.

Tanrıçanın Değişimi

Tanah tanrıça tapımının M.Ö. 800'lü yıllara kadar sürdüğünü söyler ve Aşera kültü için yapılan mücadeleleri anlatır.⁶⁰ Fakat tanrıça kültürünün yok edilmesi Yahve'nin dişil tarafına olan ihtiyacı ortadan kaldırmaya yetmez. Onun, tecellilerinden birisinde yeniden inşa edilen Süleyman Mabedi'ne dişil bir kerub/melek olarak girdiği ve kutsalların kutsalının⁶¹ karanlık hücrelerinde erkek partneriyle halvet halindeyken görüldüğü söylenir.⁶²

Tanrıçanın başka bir tecellisi de Şekina şeklinde olur. En belirgin özelliği olan ağaçla ilişkisi nedeniyle Aşera bu sefer Bilgelik Ağacına dönüşür. Artık ortada bir tapım ve kült yoktur, ama ağaç kurumamıştır; yaşamaya devam eder, onun adı aynı zamanda Yaşam Ağacıdır, Hayat ağacıdır. Aşera artık kült olarak ömrünü tamamlamıştır ama Şekina olarak yaşamaya devam eder.

Geleneksel Yahudi yazmalarında Şekina "tanrının dişil yanı" veya ebedi-ezeli tanrının dünyadaki mevcudiyeti olarak tanımlanır. Tevrat'ta Şekina kelimesi kullanılmamıştır. Yorumcular Tevrat'ta Şekina'nın varlığına işaret etmek için Musa'ya yanan çalıdan seslenen Yahve olayını örnek gösterirler. Rabbilere göre vahiy için vasıta olarak basit bir çalının seçilmesi Şekinahın varlığına vurgu yapmakta; dolayısıyla doğadaki hiçbir şeyin onsuz olamayacağına işaret etmektedir. Yani Hayy olan tanrının her yerde ve her zaman hazır olduğunun göstergesidir.⁶³

Aşera Şekina olarak metamorfoza uğradığı ilk yıllarda bir tanrıçanın seven, kutsayan, anaç, acı çeken, yas tutan, yani genel olarak duygusal tarafını temsil etmiştir. Kabalizmin yeni bir soluk olarak Yahudiliği ortaya çıkardığı on üçüncü yüzyıl boyunca ise ayrı bir dişil varlık olarak zuhur etmiştir. O, zaman zaman geleneksel eril tanrıdan ayrı hareket eden, sıklıkla onun karşısına çıkan ve arada ona muhalefet eden ve çocukları olan İsrail halkını koruyan biri olarak Yahve'den daha önemli rol oynamıştır. Kişiliğindeki bu değişime uygun olarak her ne kadar eski adı Şekina olarak çağrılmaya devam etse de yeni

60 Rabbi Leah Novick, "Encountering the Shechinah, the Jewish Goddess," *The Goddess Re-Awakening*, Edit: Shirley Nicholson, Wheaton: Qest Books 1989, s. 204.

61 Yalnız antlaşma sandığının bulunduğu mabedin en içteki odası.

62 Patai, *Hebrew Goddess*, s. 32.

63 Novick, "Encountering the Shechinah," s. 205.

konumuna daha uygun bir isim almıştır: Matronit (veya Matron, Leydi, Kraliçe gibi). Tanrıça günümüzde her Yahudi mabedinde Cuma akşamları yapılan dualarda "Gel Ey Gelin" şeklinde selamlanmaktadır. Ancak, kendisi de bir Yahudi olan Patai'nin ifadesine göre bu selamlama şekli eski mistik anlamından yoksundur ve önemsiz bir şiirsel ifade olarak anlaşılmaktadır.⁶⁴

Sonuç

Bu tebliğin amacı ne Yahudilerin dinsel geçmişini kurcalamak ne de geçmişteki tanrıça tapımlarını hortlatmak değil; hangi dine ait olurlarsa olsunlar bütün kutsal metinlerin cinsel kimliklerimizden sıyrılarak okunmasını hatırlatmaktır. Tanrı ne erkektir ne dişidir ve insan onun halefidir. Kutsal metinlere tek gözle bakmak (erkek ya da dişi gözüyle, fark etmez) bizi her zaman yanıltacak, sözden manaya geçiremeyecektir. Kutsal metinler sıradan bir gazete yazısı gibi değil derinliği olan metinlerdir. Anlatmaya çalıştığımız konuyu sadece Yahudiliği monoteizme götüren süreç olarak kabul ettiğimizde alıntı yaptığımız metinlerin sıradan bir tarih kitabının ötesinde anlamları olmayacaktır.

İçinde bulunduğumuz çağda, bilinç seviyesi yükselmiş modern insan için, zaten geçmişteki gibi bir tanrıça tapımına ihtiyaç yoktur; tanrıça kavramını anlamak için yeni bir geleneğe ihtiyaç vardır. Buradan, böyle bir konu sunmama sebep olan; tabuları yıkıp bakış açımızı değiştireceğine inandığım tüm görüşleri desteklediğimi söylemek ve onları kutlamak istiyorum. Herkese teşekkür ediyorum.

KAYNAKLAR

Beth Alpert Nakhai, *Archaeology and the Religions of Canaan and Israel*, Boston: American Schools of Oriental Research 2001.

Brooke Lemmons Deal, *Divine Queenship and Psalm 45*, Ann Arbor, MI: ProQuest LLC 2009.

Daniel Kohen, "Asherah: Hidden Goddess of the Bible", *Goddesses in World Culture*, Vol. I,

⁶⁴ Patai, *Hebrew Goddess*, s. 32.

- Edit. Patricia Monaghan, Santa Barbara: ABC-CLIO 2011.
- Felicien Challaye, *Dinler Tarihi*, Çev.: Samih Tiryakioğlu, İstanbul: Varlık Yayınları 1994.
- John Day, *Yahweh and the Gods and Goddesses of Canan*, New York and London: Continuum International Publishing Group, 2002.
- John J. Collins, "Israel", *Ancient Religions*, Edit. Sarah Iles Johnston, Cambridge and London: Harvard University Press 2007.
- Jonathan M. Golden, *Ancient Canaan and Israel: New Perspectives*, Santa Barbara: ABC-CLIO 2004.
- Karel van der Toorn, "Goddesses in Early Israelite Religion". <<http://people.uncw.edu/deagona/Goddesses/Israelite.pdf>> erişim: 02-06-2011
- Karen Armstrong, *Tanrının Tarihi*, Çev.: Oktay Özel, Hamide Koyukan, Kudret Emiroğlu, Ankara 1998.
- Kutsal Kitap (Eski ve Yeni Antlaşma), İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi 2001.
- Lester L. Grabbe, *A History of Jews and Judaism in the Second Temple Period*, Vol.I, London and New York: Continuum International Publishing Group 2004.
- Manfred Lurker, *The Routledge Dictionary of Gods and Goddesses Devil and Demons*, (Translation: Routledge & Kegan Paul) London and New York: Routledge 2004
- Michael Jordan, *Dictionary of Gods and Goddesses*, New York: Infobase Publishing 2004.
- Patricia Monaghan, *Encyclopedia of Goddesses and Heroines*, Vol. I, Santa Barbara: ABC-CLIO 2010.
- Rabbi Leah Novick, "Encountering the Shechinah, the Jewish Goddess," *The Goddess Re-Awakening*, Edit: Shirley Nicholson, Wheaton: Qest Books 1989.
- Raphael Patai, *Hebrew Goddess*, Detroit: Wayne State University Press 1990.

- Rosemary Radford Ruether, *Goddesses and the Divine Feminine: a Western Religious History*, Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press 2005.
- Şinasi Gündüz, *Din ve İnanç Sözlüğü*, Ankara: Vadi Yayınları 1998.
- Tilde Binger, *Asherah: Goddesses in Ugarit, Israel and Old Testament*, Sheffield: Sheffield Academic Press 1997.
- Victor D. Sanua (Edit.), *Fields of Offerings: Studies in Honor of Raphael Patai*. Cranbury,NJ: Fairleigh Dickinson University Press 1983.
- William Dever, *Did God Have a Wife?: Archaeology and Folk Religion in Ancient Israel*, Grand Rapids and Cambridge: Wm. B. Eerdmans Publishing, 2005.
- "Asherah", *Jewish Encyclopedia*, <<http://www.jewishencyclopedia.com/articles/1942-asherah>> erişim: 20-11-2011.
- "Judaism", *Jewish Encyclopedia*, <<http://www.jewishencyclopedia.com/articles/9028-judaism>> erişim: 15-11-2011.
-